

Система уроків з вивчення творчості Олександра Довженка

Урок другий*

Людмила Назаренко,
вчитель-методист ЗОШ №45
м. Миколаїв

Тема уроку. «Україна в огні» О. Довженка – твір про трагедію українського народу.

Мета літературної освіти: допомогти учням глибше усвідомити ідейно-художній зміст кіноповісті, її проблематику; виконати ряд літературно-синтетичних дій за текстом художнього твору, які дадуть змогу зрозуміти позицію автора; формувати навички бачити головне, вирішувати проблеми, уміння брати на себе відповідальність, самовдосконалення навичок праці з інформаційними джерелами; розвивати зв'язне мовлення, образне мислення;

виховувати патріотичні почуття, національну гідність і свідомість.

Цілі: інтерпретувати кіноповість «Україна в огні»; розпізнавати її характерні риси, особливості жанру, визначити ідейно-тематичну спрямованість художнього твору; висловлювати думки з приводу прочитаного або проблеми; порівнювати героїв, їхні вчинки; володіти навичками праці з різними джерелами, візуалізувати матеріал, взяти участь у написанні письмової роботи, використовуючи творчі здібності, інтелектуальний ресурс, знання тексту твору.

Завдання: переказувати історію написання та опублікування твору «Україна в огні»; вдумливо читати текст, коментувати найосновніші фрагменти, життєві явища, події, людей у контексті загальнолюдських понять і цінностей; удосконалювати вміння визначати провідні мотиви, проблеми, обговорювати їх з позицій сьогодення, дискутувати про їх актуальність; аргументувати власні думки, ілюструвати їх прикладами з тексту.

Змістові лінії літературної освіти:

Л – опрацювання художнього твору;

А – діалектика душі героя;

К – художнє слово як увічнення для поколінь досвіду життя людини, її думок, переживань; вибір життєвого шляху; людина і суспільство.

М – формування повної зв'язної аргументованої відповіді або умотивована відповідь, повідомлення;

Д – формування системи компетенцій, загальних умінь і навичок читацької діяльності.

Компетенції учня-читача: домінувальні: читацька, літературознавча, комунікативно- мовленнєва; **фонові:** діяльно-операційна, інформаційна.

Очікувані (плановані) результати: читання й інтерпретація змісту кіноповісті, накопичення емоційно-чуттєвого досвіду, розуміння людини, її вчинків у надзвичайних умовах.

Тип і різновид уроку – заняття з літератури в системі інформаційних технологій навчання учня-читача.

Урок №1 див. у ж. «УЛЗШ» № 11, 2014

Теоретико-літературні поняття: кіноповість (повторення).

Літературно-мистецькі зв'язки: зображувальне мистецтво (фото або автопортрет О. Довженка періоду війни), історія, інформатика, суспільствознавство, музичне мистецтво (пісня «День Перемоги» Д. Тухманова).

Інформаційні засоби навчання, посібники, матеріали, програмне забезпечення уроку літератури: комп'ютер, текстовий редактор, програми для створення мультимедійних презентацій, відеоманітофон.

Варіативне домашнє завдання: виконати дослідницьку роботу з тем: «Образ України в кіноповісті», «Засудження війни в «Україні в огні»; + пошукову роботу «Історія моєї родини в роки Великої Вітчизняної війни», «Композиційні особливості твору».

Модель уроку-заняття з літератури Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів

Зачин уроку

I. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Масштаби Довженкового мислення були неосяжні. Але був один центр, навколо якого обертались усі створені Довженком образи і картини. Це боротьба людини за гармонійне, прекрасне, розумне, одухотворене життя, боротьба людини за щастя людства.

М. Рильський

*Мені важко од свідомості, що
Україна в огні – це правда.
Прикрита і замкнена моя правда
про народ і його лихо.*

О. Довженко

Олександр Петрович – унікальна постать в історії України. Доля наділила його щедрим талантом: він умів любити – Україну, її народ, своїх батьків, природу, своїх друзин, творчість, літературу, кіно, живопис, будь-яку цікаву творчу справу. Це наш і письменник, і кінорежисер, і художник, і державна людина. Усе йому було під силу, на все його вистачало. За що б не взявся – все виходило талановито. У життєвій і творчій біографії Олександра Довженка особливе місце посідає твір «Україна в огні». Додамо, що й донині українська воєнна проза продовжує освоювати проблематику, яку вперше почав художньо осмислювати О. Довженко. Спробуймо дослідити художній текст, його проблематику, а також зрозуміти долю народу крізь призму авторського бачення й оцінки «України в огні».

Перегляд завчасно підготовленої інсценізації уривка з художнього твору «Розмова Олесі з Василем», записаної на відео.

Опишіть враження від прочитаного твору.

Чому саме В. Кравчині Олеся зробила пропозицію? Як передано делікатність ситуації?

Що у висловах дівчини свідчить про горе, яке повинно спіткати націю, зокрема жінок?

Які психологічні риси притаманні Олесі?

Чи засуджуєте ви її вчинок?

Які почуття охоплюють героїню? А вас?

Як змінився Кравчина після цієї зустрічі?

Основна частина

II. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

Сьогодні ми ознайомимось із твором, який, як і його автор, пройшов страдницький шлях. «Україна в огні» О. Довженка – твір про трагедію українського народу.

Визначення особистісно важливих цілей діяльності

(Учні за допомогою вчителя визначають цілі діяльності).

Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами

Як палко треба любити Україну, яким чесним та мужнім потрібно бути, щоб написати «Україну в огні»! У своєму «Щоденнику» 26 листопада 1943 року Довженко зробив такий запис: «Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» – це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо». Дізнатися правду про те, що діялось у роки Великої Вітчизняної війни, потрібно передовсім для того, щоб зрозуміти стан народу і України, в якому вони перебували.

Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

І коли сьогодні лунають заклики, що треба встановити пам'ятник Й. Сталіну в Севастополі, то в пригоді стають для молодого покоління такі твори, як «Україна в огні» Довженка. Тож уважно вчитуйтеся у ці безсмертні рядки.

Кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань

III. Проективно-операційна лінія літературної освіти

Підготовка до сприйняття художнього твору

Заповнення понятійно-термінологічного поля учня-читача, пояснення незрозумілих слів

Пригадайте, що таке кіноповість. Назвіть її ознаки.

Кіноповість – твір, що написаний з урахуванням специфіки кіно як сценарій кінофільму.

Ознаки кіноповісті: масштабність, «крупні плани», символічні картини, образи, фрагментарність зображувального, вибірковість у створенні характерів, визначальна роль діалогів, динамізм подій.

Словник

Шанці – земляні укріплення, окопи.

Дезертир – людина, яка самовільно залишила лави армії.

Данило Галицький – князь, під керівництвом якого 1238 року було розбито німецьких лицарів.

Через те, що весь твір з першого до останнього рядка пронизаний правдою, його замовчували так довго. Тільки 1966 року уперше кіноповість було

надруковано, але й після такої довгої мовчанки у ній було багато цензурних купюр. Жаль, що за життя автор не побачив свого твору.

Прослуховування поетичного твору П. Тичини і/або М.Рильського у виконанні учнів-акторів

Я утверждаюсь

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.*

*Щоб жить – ні в кого права не питаюсь.
Щоб жить – я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.*

*Тевтоніє! Мене ти пожирала,
як вішала моїх дочок, синів
і як залізо, хліб та вугіль крала...
О, як твій дух осатанів!*

*Ти думала – тобою весь з'їдаюсь? –
та, подавившись, падаєш в тріву...
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.*

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! –
а сила знову розцвіла.*

*Сини мої, червоні українці,
я буду вас за подвиг прославлять, –
йдіть батькам на допомогу й жінці,
дітей спішіте визволять!*

Павло Тичина

Який настрій вірша?

Чи відображає він ідейно-тематичну спрямованість кіноповісті «Україна в огні»?

Повідомлення учня про історію написання та опублікування твору «Україна в огні»

Кіноповість була написана 1943 року. Читав Довженко її 28 серпня в селі Померки під Харковом М. Хрущову до другої години ночі. Той похвалив, порадив надрукувати окремою книжкою російською та українською мовами; говорили про війну, про підозри, арешти, недовіру до людей, котрі опинилися в окупації, про «наших армійських дурнів», про тих тупоголових воєначальників, які стільки нещастя принесли і ще принесуть і так покараному окупацією народів. Було, як свідчить запис у щоденнику 5 листопада, порозуміння, була підтримка і довіра з боку і Хрущова, і Політбюро КП(б)України.

Усе, здавалося, йде добре, з'явиться друком «Україна в огні». Та не судилося. Правда про народ і його лихо була прикрита і замкнена з волі самого диктатора Сталіна. Про це О. Довженко довідався 26 листопада 1943 року, в той день, коли привіз до Москви матір.

І зразу ж усі відступилися. Грізно, з властивою йому брутальністю і лицемірством, вилаяв його Микита Хрущов, який нещодавно дякував за правдивий, украй необхідний на той час твір, а тепер проявив щодо митця «низькопробну нечесність маленької людини». І колеги по перу продали, в страху за своє

життя замкнувши уста на засіданні Політбюро ВКП(б) 31 січня 1944 року.

Такого блюзнірства, такої підлої гри не чекав О. Довженко.

Замість бравурного оспівування геніальності вождя, який навіть трагічний і ганебний відступ намагався пояснити високою стратегією переможної війни, О. Довженко висловлює сумнів у правоті велемовних ідеологічних сталінських постулатів. Більше того, він засуджує в «Україні в огні» сталінську концепцію класової боротьби, яка породила репресії, страх людей, недовіру один до одного, моральне спустошення душі, догматизм і бездуховність, різко критикує систему пропаганди і виховання молоді, з гіркотою визнає, що відсутність національної гордості, яка зумовлена незнанням історії свого народу, приниженням людської гідності, знеславленням національних героїв, видатних українських державних діячів далекого і близького минулого, породила масову дезорієнтацію, безнадію, розпач, панічні настрої в рядах хаотично відступаючих військ.

Не випадково О. Довженко вкладає в уста Л. Запорожця, який на прохання односельчан став старостою, а тепер, як зрадник, стоїть перед партизанським судом, такі слова: «ди ти під три чорти з такою боротьбою!» Це сказано у відповідь на висновок командира партизанського загону про «полум'я класової боротьби у світовій війні». «А по-моєму, ви показалися... Вбивайте, прошу вас... Соблюдайте чистоту лінії».

Уявити реакцію «непомірного стратега» Сталіна на це можна. А якщо згадати й той епізод із портретом, коли Лаврін не повисив його назад на покуття, а «повернув портрета до стіни й поставив долі»?

Що ж, не просто пожалів О. Довженко вождеві «10 метрів плівочки», а свідомо, болісно переживаючи трагедію рідного народу, не уславив «мудрість Сталіна», яка принесла мільйонам людей концтабори, заслання, голодомор, глибокі розчарування, зневіру...

І ось за ці зболені слова правди про трагедію рідного народу, на захист його честі і гідності, за слова підтримки його віри й надії на щасливий день визволення від фашистських окупантів художника злою волею сатрапа засуджено на мовчання, скомпрометовано в очах громадськості, позбавлено членства в комітетах і товариствах, знято з керівництва Київської студією.

Як вплинула на О. Довженка заборона друку і зйомок «Україні в огні»?

Без перебільшення можна сказати, що всі твори мистецтва про війну славили Сталіна, а ось знайшовся сміливець О. Довженко, котрий знехтував цим. Розплата була надто жорстокою, бо цей твір про війну міг бути удостоєний світовим мистецтвом високої нагороди, як, скажімо, "Земля", але про нього мовчали довго, понад двадцять років.

Представлення результатів читацької діяльності

Історичний фон, на тлі якого відбувались події

Втрата на початку війни колосальної території з населенням понад 70 мільйонів стала справжньою трагедією.

Обмін враженнями від почутого, прочитаного, побаченого

Хто винен у тому, що на початку війни наші війська отримали поразку?

Чи сприяло захоплення німецькими військами незалежності України?

Літературний диктант за допомогою інформаційних засобів

Назвіть прізвище родини, з якою познайомились під час читання на початку твору. (Запорожці.)

Скільки дітей було у цій родині? (П'ятеро.)

Назвіть війська в яких служив В. Кравчина. (Танкові війська.)

Продовжте речення. Найуразливіше місце українців – (незнання історії).

Назвіть причину, чому Л. Запорожець став старостою. (Прохання односельчан.)

Чому Л. Запорожець склав списки молоді для відправлення в Німеччину юнаків і дівчат? (Таким чином намагався переправити найкращу молодь до партизан.)

У чому виявився подвиг Левчихи? (Незважаючи на загрозу смерті, Мотря свідомо намагалася передати їжу для Лавріна, але куля Максима Заброди вкоротила їй життя.)

Яке навантаження несе використання автором фольклору? (Змалювання душі, передача думок народу.)

Чи загинули Олеся і Христина в Німеччині? (Не загинули.)

Хто придумав печі для спалювання людей? (Еріх фон Краузер.)

Доберіть епітети до слова *Україна*.

Чим закінчується кіноповість?

Обмін враженнями від первинного прочитання тексту

Хто є оповідачем у творі? Про що це свідчить?

Який основний зміст кіноповісті?

Що найбільше вразило вас під час її читання?

Назвіть основних героїв твору «Україні в огні».

Виконання аналітико-синтетичних дій учнем-читачем за текстом художнього твору

Яким перед нами постає рід Запорожців?

Поясніть, чому автор обрав прізвище родини **Запорожці**?

Зачитайте напутні слова Тетяни, звернені до своїх синів. До якого фольклорного жанру вони подібні? (Напутні слова подібні до думи.)

Яким чином Лаврін Запорожець хотів, щоб його судили партизани?

(Л. Запорожець хотів, щоб його судили за законом «народного лиха».)

Що уособлює собою трагічна доля Л. Запорожця, простого селянина-хлібороба? (Доля Л. Запорожця уособлює собою долю всього українського народу. І хоч як не відвертали наш народ від його історії, національна генетична пам'ять зберегла її для нас. Коли Лаврін Запорожець побачив перед собою неблаганне обличчя смерті, раптом озвався в ньому голос його далекого предка Байди: «І стрепенулася у Запорожця нелюдська жадоба життя. З широких українських степів, з ярів і темних байраків повіяло на нього смалятиною історії, головешками, димом і кривавою парою». З козацьким завзяттям кидається він у нерівний бій за життя і перемагає. У цьому епізоді Л. Запорожець уособлює силу і безсмертя українського народу, який мужньо виніс на своїх плечах воєнне лихоліття і зумів загоїти страшні рани, відродитися до нового життя.)

Прокоментуйте слова: «А по-моєму, ви показалися. Позвикали до класової боротьби, як п'яниця до самогону! Ой, приведе вона вас до загибелі».

«Маленькі люди». Хто вони? («Душі у людей були малесенькі, кишенькові, портативні, зовсім не пристосовані до великого горя». «Маленькі люди» – ті, які зрікаються всього прекрасного, гордого, міцного і спов-

неного сили, ті, яких цікавлять лише власні інтереси. Вони боязкі. Обставини сильніші за них.)

Ф. Ніцше у своїй книзі «Так говорив Заратустра» показує «маленьких людей» у вигляді мух. Який символ ви дібрали б для цих людей? Чому?

Висловіть власну думку з приводу кар'єристів і шкурників.

Як ставляться від'їжджаючі до тих, хто залишається, поранених?

Охарактеризуйте психологічний стан бійців, які відступають. (Смуток і страх.)

Чому Купріян Хуторний не хотів пускати своїх синів до хати?

«Свою владу одстоять не можете?» Поясніть ці слова.

Проаналізуйте трагедію родини Купріяна та його синів.

Проведіть паралель між вибором Павла Купріяна стати поліцаєм і вибором Лавріна Запорожця стати старостою.

Які риси характерні для зрадників? (Для зрадників характерні грубість, аморальність, боязкість, невмотивованість вчинків.)

Як розкрито проблему зради? Назвіть її причини.

Як ставились фашисти до зрадників і дезертирів?

На що покладав свої надії Еріх фон Краузе? Який ключ від скриньки, де схована загибель українців, знайшов він? (Українці не мають вічних істин, тому один одного будуть вбивати.)

Що ж таке нацизм? («Це сліпа сила, щось вроді надзвичайної грозової хмари. Це сліпе чудо, нечуванний казус європейської дурної політики».)

Як виховували своїх дітей німецькі та українські родини?

У чому полягав героїзм радянських солдат?

Заради чого воювали німецькі воїни?

Зачитайте фрагменти тексту, які свідчать про жорстокість ворогів.

Які незвичайні риси ви помітили під час зображення ворогів О. Довженком?

Якою рисою українців захоплювались фашисти? («Час інший, а народ той же. Я вивчив його історію. Їх життєздатність і зневага до смерті безмежні... Так не підкоряться і так умирати, як умирають українці, можуть люди лише високої марки. Коли я дивлюсь на їхню смерть, я завжди тремчу від жаху... Їх не можна підкорити».)

Хто з героїв твору у вас викликає захоплення? Чому?

Як Василь Кравчина мотивує потребу боротьби з ворогом?

Розгляд репродукції картини О. Дейнеки «Оборона Севастополя. 1942 р.»; прослуховування уривків музичного твору

Самостійна робота учнів-читачів з електронним словником

У якому стилі працював художник? Як це допомагає відчутти дух зображувальних подій?

Які фарби передають запеклість боротьби?

Знайдіть уривок з кіноповісті, який перегукується із репродукцією картини О. Дейнеки, зачитайте його.

Узагальнення та систематизація читацьких вражень, літературознавчих компетенцій, навиків старшокласників

Які проблеми порушує автор у творі? (Людини на війні та в тилу, патріотизму і зради, праведності суду і самосуду, смерті і безсмертя, любові і ненависті, національної свідомості, загальнолюдських ідеалів.)

Назвіть провідний образ твору. (У Олександра Петровича є одна любов і молитва – це рідна Україна, тому центральним образом твору є саме вона, тому болить авторові, що рідний край став руїною, тому ненависть його невгасима до тих, хто топче кованим чоботом рідну землю, паплюжить її, обливає кров'ю.)

Чим є образ Батьківщини для вас?

Що допомагає візуалізувати навколишнє бачення світу, війни? Зачитайте, яким постає перед нами образ землі. «О українська земле, як укривавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем. Байраки й переправи трупом запалися, гноєм і передсмертною блювотою. Степи гнівом утопано, та прокляттям, та тугою і жалем».

Якими засобами досягається відчуття, що Україна знаходиться дійсно у вогні?

«Україна знає того, хто був на її пожарах». Що символізує образ вогню?

Поясніть назву твору.

(Демонстрація мікрофільму, створеного учнями-читачами.)

Літературно-мистецька діяльність читачів

Пригадайте назву твору, в якому порушуються проблеми збереження роду, назвіть автора.

Чим відрізняються родини у творі Ю. Яновського «Вершники» і О. Довженка «Україна в огні»?

Запаліть свічку пам'яті ті, чії родичі воювали в роки Другої світової війни.

Методична ремарка

Під час запалення учнями свічок на мультимедійному екрані демонструється мікрофільм про дідів і прадідів учнів, які брали участь у Великій Вітчизняній війні.

Підготуйте усне повідомлення на одну з поданих тем, нехай слова з пісні «День Перемоги» Д. Тухманова допоможуть вам у цьому:

«Доля моєї родини під час Великої Вітчизняної війни»;

«Показ трагедії українського народу під час Другої світової війни»;

«Проблема національної самосвідомості у кіноповісті О. Довженка «Україна в огні».

Представлення результатів читацької діяльності

IV. Рефлексивно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

Наскільки вдалими виявились ваші творчі доробки?

Який твір найбільше сподобався? Чому?

Доведіть, що «Україна в огні» – кіноповість.

Висловити власні думки з приводу твору письменника.

Чи актуальний твір сьогодні?

Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Заключне слово-епілог словесника